

УДК 811.161.3'38

ЗАЙМЕННІКІ ЯК СРОДКІ СУВЯЗІ ПАРЭНТЭТЫЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЙ СА ЗМЕСТАМ АСНОЎНАГА СКАЗА Ё МАСТАЦКІХ ТВОРАХ У. КАРАТКЕВІЧА

Ю. С. Заблоцкая

(Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»,
кафедра агульнага і славянскага мовазнаўства)

У артыкуле разглядаюцца займеннікі як сродкі падтрымкі семантычных сувязяў паміж парэнтэтычнай канструкцыяй і асноўнай часткай сказа ў мастацкіх тэкстах У. Караткевіча. Вызначаюцца асаблівасці такіх сувязяў і іх роля ў фарміраванні індывідуальнага аўтарскага стылю пісьменніка.

У мастацкіх тэкстах парэнтэза выступае ў якасці важнага стылістычнага сродку. На думку беларускага лінгвіста В. Д. Старычонка, парэнтэза – гэта “ўстаўка ўнутр сказа пабочных і ўстаўных канструкцый з мэтай паказаць парушэнне ходу думкі аўтара, яго адступленне ад асноўнай тэмы, унясенне ў ход апавядання дадатковых звестак факталагічнага і мадальнага зместу” [1, с. 421]. Аднак у любым выпадку парэнтэтычная канструкцыя карэлюецца з асноўным зместам сказа. Асаблівасць індывідуальнага аўтарскага стылю У. Караткевіча праяўляецца не толькі ў афармленні і ўключэнні парэнтэтычнай канструкцыі ў асноўнае паведамленне, але і ў выкарыстанні ў якасці злучальнага зв’язна займеннікаў для сувязі асноўнай (“базавай”, як яе называе В. У. Русак [2, с. 37]) часткі сказа і парэнтэтычнай канструкцыі. Вядома, што структурнымі сродкамі сувязі сказаў у тэксце з’яўляюцца займеннікі, якія замяняюць назвы прадметаў, з’яў і жывых істот і дапамагаюць пазбягаць паўтораў у мове. У сваю чаргу У. Караткевіч выкарыстоўвае гэту асаблівасць не ў кантэксце некалькіх сказаў тэксту, а ў кантэксце асноўнай часткі сказа і ўключанай у яго парэнтэтычнай канструкцыі. Аналізуючы спецыфіку выкарыстання У. Караткевічам займеннікаў у межах устаўной канструкцыі, варта адзначыць ролю ўказальных, азначальных і асабовых займеннікаў.

1. Указальныя займеннікі. Яны вылучаюць сярод аднатыпных варыянтаў прадметаў, прыкмет і колькасцяў такі прадмет, прыкмету або колькасць, якія ўяўляюць цікавасць для таго, хто гаворыць у гэтай маўленчай сітуацыі. Але У. Караткевіч незвычайна падыходзіць для выкарыстання такіх займеннікаў і надае ім спецыфічныя функцыі, пацвярджаннем чаго могуць быць наступныя прыклады:

У рэкрэацыйнай чакалі ўжо Фельдбаўх і швейцарскі француз monsieur Jannot (гэтак, як найбольш тандэнтнаму, дазвалялася снедаць у сваім накой) («Каласы пад сярпом тваім»);

Яшчэ Мейерхольд і Блок (гэтых я ведаў асабіста) («Леаніды не вернуцца да Зямлі»).

З працытаваных прыкладаў бачна, што пісьменнік уводзіць субстантываваны займеннік *гэты*, каб даць дадатковую інфармацыю пра ўзгаданых асоб, пра іх род заняткаў, звычкі, адносіны паміж апавядальнікам і героямі. Цікава, што У. Караткевіч выкарыстоўвае такія займеннікі замест асабовых. У такім выпадку займеннік *гэты* набывае адмоўнае, зневажальнае адценне, узнікае адчуванне непрыязнасці ў адносінах да апісаных асоб. Дзякуючы такому прыёму чытач не толькі разумее эмоцыі, якія выклікаюць у аўтара адпаведныя персанажы, але і сам неўсвядомлена пачынае падзяляць гэтыя пачуцці.

2. Азначальныя займеннікі паказваюць на абагульненыя прыкметы прадмета. Такія займеннікі звычайна суадносяцца з лагічна вылучаным назоўнікам або словазлучэннем асноўнай часткі сказа. Зноў жа, у творах У. Караткевіча яны набываюць дадатковыя функцыі. Напрыклад:

Тут табе і карп, запечаны ў цесце, і траўнічак анісавы, і «тапелец», што кіпеў у масле (усе старыя беларускія стравы, ледзь не з першай нашай кухарскай кнігі, «гаспадыні літоўскай»), і «пакашуйце гэтае варэнне са сцяблін аеру, самая ніжняя частка» («Чорны замак Альшанскі»).

У прыведзеным прыкладзе займеннік “усе” выконвае ролю абагульняльнага слова пры аднародных членах сказа, аднак уводзіцца пісьменнікам пры дапамозе парэнтэзы. Здаецца, што аўтару цесна ў межах нормаў пунктуацыйнага афармлення сказаў з абагульняльнымі словамі, у сувязі з чым і выкарыстоўваецца парэнтэтычная канструкцыя. Такі выхад за межы традыцый абумоўлены імкненнем не проста абагульніць інфармацыю, а яшчэ і дадаткова вылучыць яе, завастрыць на ёй увагу. Узнікае адчуванне, што “усе старыя беларускія стравы” займаюць неверагодны аб’ём. Гэта думка пацвярджаецца далей, дзе паўторна па-за парэнтэзай выкарыстоўваецца займеннік *усё*: “І на ўсё гэтае гарганцюанства прымільна глядзеў вялікі чорна-белы <...> спаніль Ас”.

Заслугоўвае ўвагі яшчэ адзін прыклад:

Гэты неразумны хрэн (іншага слова я не магу падабраць) лічыў, напэўна, што смерць чалавека – «перабольшванне жахаў» («Дзікае паляванне караля Стаха»).

Тут азначальны займеннік дапамагае аўтару нібы апраўдацца перад чытачом за тое, што ён не змог падабраць больш мяккага слова з трапнай характарыстыкай. Узнікае адчуванне, што апавядальнік абураны, а такая грубая характарыстыка персанажа толькі пацвярджае гэта меркаванне.

3. Асабовыя займеннікі. Адным з прадуктыўных сродкаў сэнсавай і структурнай сувязі і арганізацыі сказаў з парэнтэтычнымі канструкцыямі ў мастацкіх творах У. Караткевіча з’яўляецца ўключэнне ва ўстаўную канструкцыю розных склонавых формаў займеннікаў 3-й асобы, суадносных з назоўнікам асноўнай часткі сказа. Напрыклад:

Алесь паглядзеў, ці добра сочаць за салдатамі (іх, на ўсякі выпадак, перавязалі і паклалі квадратам), і пайшоў да вязняў («Зброя»);

І гэта было, вядома, не таму, што чакала жанчына (яна яго не чакала, ды і не магла чакаць), а таму, што наперадзе былі шляхі, змены, нетры джунгляў і спадзяванне на тое, што яму стане лягчэй («Чазенія»).

Такі прыём дазваляе пісьменніку дапоўніць ужо прапанаваную інфармацыю, а таксама расказаць чытачу пра тое, што неабходна для паўнаты карціны, пры гэтым не выходзячы за межы аднаго сказа. Такая, здавалася б, маленькая дэталёвая неабходная для далейшага разумення тэксту.

Характэрным для У. Караткевіча з'яўляецца выкарыстанне ў парэнтэтычнай канструкцыі асабовага займенніка *я*, які, хоць і не з'яўляецца класічным сродкам сувязі, але ўспрымаецца як спецыфічная асаблівасць індывідуальнага стылю пісьменніка. Напрыклад:

Тут табе і ўкраінская і малдаўская, а можа, і кропля цыганскай крыві (я пераканаўся ў гэтым, калі пазней убачыў, як яна танцавала) («Лісце каштанаў»).

З працытаванага прыклада бачна, што такі прыём дае магчымасць пісьменніку не толькі падкрэсліць рэальнасць падзей, апісаных у тэксце, думак і дзеянняў персанажаў, але і “ўключыць” у тэкст самога аўтара-апавядальніка з яго спадарожнымі заўвагамі, дапаўненнямі і тлумачэннямі, пазбегнуць адарванасці ад падзей, што набліжае тэкст да паўсядзённага жыцця, дзе дзеянні не замыкаюцца на чымсьці адным, а ўспрымаюцца, ацэньваюцца з розных бакоў і рознымі людзьмі. У. Караткевіч дае магчымасць усебаковага агляду таго, што адбываецца ў творы, поўнага пагружэння ў атмасферу, дазваляе найбольш выразна ўявіць апісваемую карціну, ацаніць не толькі падзеі, але і самога аўтара-апавядальніка, яго думкі, намеры і імкненні, а сама гісторыя ўспрымаецца як сапраўдная.

Такім чынам, адметная рыса ідыястылю У. Караткевіча – гэта выкарыстанне займеннікаў як сродкаў сувязі парэнтэтычных канструкцый са зместам асноўнага сказа. Такая сувязь ажыццяўляецца з дапамогай розных займеннікаў, аднак найбольш частотнымі з'яўляюцца ўказальныя, азначальныя і асабовыя. Выкарыстанне пісьменнікам названых займеннікаў – гэта своеасаблівая крыніца маўленчай экспрэсіі. Такі прыём не толькі прыцягвае ўвагу чытача але і дапамагае У. Караткевічу рэалізаваць сваю мастацкую задумку.

Літаратура

1. Русак, В. У. Экспрэсіўны сінтаксіс праявічных твораў Янкі Сіпакова : дыс. ... канд. філ. навук : 10.02.01 / В. У. Русак. – Мінск, 2009. – 129 л.
2. Старичёнок, В. Д. Большой лингвистический словарь : [более 3 000 лингвист. терминов и понятий] / В. Д. Старичёнок. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 810 с.